

LUC PANHUYSEN

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand,
of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

© 2010 uitgave Rijksmuseum, Amsterdam / Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

© 2010 tekst Luc Panhuysen

© 2010 afbeeldingen afdeling Beeld van het Rijksmuseum, Amsterdam;

afb. 2, 3, 4 Iziko Museums of Cape Town, William Fehr Collection;

afb. 6 Swellengrebel familiearchief, Valkkooij; afb. 1 Atlas Van Stolk,

Rotterdam; omslag brief Gordon, 23 januari 1786, Nationaal Archief,

Den Haag; foto auteur Job Boersma.

Boekverzorging Bart van den Tooren

ISBN 978 90 8689 066 8

NUR 680

www.nieuwamsterdam.nl

www.rijksmuseum.nl

EEN NEDERLANDER IN DE
WILDERNIS

DE ONTDEKKINGSREIZEN VAN
ROBERT JACOB GORDON (1743-1795) IN ZUID-AFRIKA

RIJKSMUSEUM | NIEUW AMSTERDAM *UITGEVERS*

te vestigen. Coba en Godissa beloofden dit te doen zodra hun tarwe was geoogst. Ze bekrachtigden hun belofte met het slaan op de borst.

Het gezag had gesproken, de baron had orde op zaken gesteld. De schrijver van zijn journaal veroorloofde zich nog een paar beschouwingen over het karakter van de inboorlingen. Met de Hottentotten was hij al vertrouwd, de Kaffers waren nieuw voor hem. In zijn vergelijking met de Hottentotten kwamen de Kaffers er het best vanaf. De Kaffers waren 'zodanig aan de morzigheyd niet overgegeeven als de Hottentotten', vond hij. Maar de veelwijverij die beide volken praktiseerden vond hij verwerpelijk. Hij kon niet ontkennen dat Kaffers mooie mensen waren, goed gebouwd en geproportioneerd, maar 'ongeacht hun groote gestalte zijn zij vreesachtig en laf'.

De gouverneur zot nog een paar dagen verder naar het noorden reizen en er een van de twee stenen bakens langs de Seekoeirivier plaatsen. Dit baken markeerde de meest noordelijke grens van de Kaapkolonie. Daarna vervolgde de karavaan zijn weg naar het zuiden. Daar werd op 6 november aan een baai, op een goed zichtbare heuvel, de tweede merksteen in de grond gezet. De baai werd Van Plettenberg Baai gedoopt, een naam die bijna onveranderd (Plettenbergbaai) is gebleven. Het baken is door de tand des tijds gehavend, maar bevindt zich nog altijd op de plek waar hij ooit is geplant. De noordelijke merksteen aan de Seekoeirivier is jaren later door Bosjesmannen verwoest.

Daags na Van Plettenbergs toespraak vertrok Gordon uit het kamp, zijn taak als bemiddelaar en tolk zat erop. In zijn journaal is hij hierover even feitelijk als summier, maar in de brief die hij na thuiskomst aan Hendrik Fagel zou schrijven slaat hij een andere toon aan. Gordon nam zijn bemiddelaarsrol bijzonder serieus, de gesprekken tussen Van Plettenberg en de Kafferkapiteins moeten voor hem erg spannend zijn geweest. Het resultaat van zijn optreden gaf hem reden tot onverdeckte trots. Aan Fagel beschrijft hij dat hij bij de Kaffers niet alleen de angst voor de blanken had weggenomen, maar dat hij Coba tevens 'schielijk in een goede luim' had gebracht. De dag daar-

op was hij met de gouverneur naar Coba's kraal getogen waar Van Plettenberg 'vriendelijk door de andere Caffers [werd] ontvangen, sluitende een eeuwigdurende vriendschap met hun, en ratificerende de grensen so als gepasseerde jaar gereguleert'.

Gordon heeft zich hier laten meeslepen; zelfs een beginnend diplomaat weet dat eeuwigdurende vredes niet bestaan. De Kaapse geschiedenis zou hem inderdaad al heel snel uit de droom helpen. Er was hem dan ook iets overkomen dat zijn herinneringen aan dat moment een gouden glans gaf. Gordon liet het onvermeld in zijn journaal, maar het vervulde hem met te veel trots om Hendrik Fagel te onthouden. 'Toen ik van de Caffers wegging, was ik over eene ceremonie die ik gepasseerde jaar niet gesien had, zeer verwondert, zij omsingelden mij van alle kanten, en zelfs hun chefs kusten mij de handen, schoon ik die zogt weg te trekken.' Gelukkig voor hem was de gouverneur met zijn gevolg toen al vertrokken. Wat deze 'ceremonie' hem liet zien was dat de Kaffers niet voor Van Plettenberg maar voor hem de meeste eerbied hadden. Het verleidde Gordon er waarschijnlijk toe meer waarde te hechten aan de mooie woorden over eeuwige vrede dan een minder gevleid persoon zou hebben gedaan.

PROOI

Gordons gezelschap was een lichte expeditie, ingericht op snelheid. Als gids was een zekere Carel mee, een Bosjesman die hem zou begeleiden op zijn reis naar het binnenland. Hij had zijn twee trouwe Hottentotten weer bij zich, Iteki en Platje, plus Hoedies, de jonge zoon van Iteki. Een andere, Mallegaas, plus nog twee niet met naam genoemde Hottentotten, hadden de verantwoordelijkheid over de ossenwagen en de bootwagen. Naast Schumacher waren nog drie blanken aan het gezelschap toegevoegd, zoons van burghers. Naar hen verwees Gordon als 'de jonheeren' Viljoen, Bronkhorst en Kruger. Met deze kleine bezetting zou het hem moeten

lukken de Oranjerivier te bereiken en de rivierloop stroomafwaarts te volgen.

Maar Gordon werd ziek, Iteki en Platje eveneens. Hij was moe, bleef lang op bed, beperkte zijn aantekeningen in zijn journaal tot het hoognodige. Snelheid zat er niet in. Op halve kracht sjokte het gezelschap noordwaarts. Het weer werkte niet mee. De wind was snerpend koud en joeg met kletsnatte vlagen over de vlakte, de kleding raakte doorweekt, Gordon en zijn metgezellen raakten tot op het bot verkleumd. Van tijd tot tijd knalden uit het wolkendak donderslagen die de ossen schrik aanjoegen, gevolgd door wolkbreuken. Een week na het afscheid van de gouverneur besefte Gordon dat dit niet het goede moment was om zijn reis te vervolgen. Hij bracht de gezondheid van iedereen in gevaar, hij had geen keus. Op 27 oktober schreef hij in zijn journaal: 'Vertrok met de grootste spyt van de waareld, gene medicynen hebbende en niet wetende van of erger soude worden, also ver weg was dat, na myne schuit en andere saken tot hier gebragt hadde, myne gesontheit en die myner wilden [Hottentotten] niet toeliet myne voorgenomen reise over de Oranjes rivier noord en dan west voort te zetten.' Voor de tweede keer moest hij zijn grote plan, het in kaart brengen van de grootste rivier van de regio, opgeven.

Hij nam afscheid van de boer bij wie hij en zijn mannen hadden gelogeerd en reisde in westelijke richting. Het plan was nu om naar Klein-Namaqualand te gaan, het woongebied van een van de weinige oorspronkelijke Hottentotstammen die nog over waren. Vanwege zijn labiele gezondheid wilde hij zich niet te ver van Kaapstad verwijderen. Klein-Namaqualand was een bestemming op zo'n tweehonderd kilometer afstand. Het lag aan de westkust, recht boven Kaapstad, en grensde in het noorden aan de Olifantsrivier. Wel was het een lange reis om er te komen. Hij moest de eindeloze vlakte van de Karoo oversteken: de kurkdroge ondergrond waar zelfs de taaieste grassoort verdorde. Nog altijd zou Gordon nuttig werk kunnen verrichten, bovendien zouden de Namaqua's hem nieuwe antropologische, etnografische en linguïstische kennis kunnen leveren. En natuurlijk hoopte hij dat

zijn pad zou worden gekruist door mooie en onbekende dieren.

Maar het leek wel alsof de pracht van de dierenwereld zich voor de onderzoeker schuilhield. Gordon had vooral oog voor gevaar, wellicht ingegeven door zijn wankele gezondheid. Begin november kronkelden over hun pad twee slangen, die de leidende os schrik aanjoegen en de wagen bijna deed kapseizen. Eerst een zwarte slang, daarna een gele: beide levensbedreigend. Gezien de gedetailleerde maatvoering in zijn aantekeningen slaagde hij erin ze te schieten. De zwarte slang was zo'n 120 centimeter, de gele een halve meter korter. De kleinste was het giftigst. William Paterson, Gordons vriend uit het begin van de vorige reis, zou in zijn *Narrative of Four Journeys* een apart stuk toevoegen over giftige dieren en planten. De 'gele slang', hoog in de top vijf van gevaarlijkste reptielen, voedde zich met ratten en had de gewoonte om zich vervolgens in het rattenhol te vestigen. Het gif was zo dodelijk, aldus Paterson, dat de Hottentotten het graag gebruikten voor het gif op hun pijlpunten.

Gif was een onderwerp dat iedereen interesseerde. Het was tevens het enige dat de Hottentotten en Bosjesmannen voor blanken gevaarlijk maakte. Volgens Paterson gebruikten de Klein-Namaqua's en de Bosjesmannen het liefst het gif van de 'hoornslang', nog dodelijker dan dat van de gele. Dit gif werd vaak vermengd met andere giften, waardoor er een 'rottingsgif' ontstond, met een afschuwelijke uitwerking. In zijn boek beschreef Paterson de uitwerking: 'De vrouw van een Nederlandse boer, op weg naar de Kaap, werd 's nachts aangevallen door Bosjesmannen die haar vee kwamen stelen. Ze werd met een pijl aan haar schouder verwond en het gif werkte zo snel dat, voordat ze Kaapstad had bereikt, haar borsten waren afgevallen; een kuur was onmogelijk.'

Voordat ze in het gebied van de Bosjesmannen en de Namaqua's kwamen, moesten Gordon en zijn metgezellen dus uitkijken voor rattenholen. Maar er slopen ook leeuwen rond, van tijd tot tijd hoorde Gordon 's nachts of vroeg in de ochtend een diepe, rollende grom. De Hottentotten in Gordons expeditie waren ervan overtuigd dat ze de aandacht hadden getrokken van

een uitgehongerd exemplaar. Het was het beste voor iedereen om bij elkaar te blijven. In de praktijk was dat alleen niet mogelijk. Gewoonlijk sjokte de ossenkar ver achter de rest van het gezelschap, domweg omdat de snelheid van de wagen stukken lager lag dan van de paarden. Meestal kwam de kar aan het einde van de middag wel weer in zicht, soms was dat laat op de avond. Het voertuig en zijn geïsoleerde bemanning was een constante bron van zorg. Ireki en Platje leerden de gevaren kennen toen ze een keer 's nachts tijdens het drenken van de ossen werden opgeschrikt door het gebrul van een leeuw. Hij was heel dichtbij gekomen zodat ze, aldus Gordon, duidelijk de 'vurige ogen' hadden kunnen zien. Nadat ze hun musketten en pistolen hadden leegggeschoten koos het dier het hazenpad. Soms kwam de wagen laat in de avond aan in het kamp, soms pas de volgende ochtend. Maar op 7 november waren de ossenwagen en de bijbehorende Hottentotten al een paar dagen niet komen opdagen. Dat was ongemakkelijk voor de expeditieleiden, omdat de kar veel bagage vervoerde om een slaapkamp in te richten. Het was ronduit levensgevaarlijk voor de bemanningsleden van de kar. Plichtmatig schreef Gordon wat meteorologische gegevens in zijn journaal, maar hij maakte zich zorgen. Toen ze laat in de avond eindelijk het kamp bereikten was de opluchting groot. 'Sag met blydschap myn 5 hottentotten in den avondt weder komen. Zy hadden in twee dagen niet gegeten, de os was weggelopen.'

Een week lang was alles rustig. Gordon hoorde 's nachts enkel het geklapwiek van uilen en het gekef van wilde honden. Maar aangekomen bij een kloof vonden ze leeuwenuitwerpse-
84 len, 'als van een hyena maar dan groter'. Iemand uit de buurt vertelde die dag dat hij nog onlangs zestien leeuwen vredig op hun rug had zien slapen. Als speelgoedbeesten lagen ze met hun poten in de lucht. Nadat hij ze per ongeluk had gewekt maakten ze dat ze wegkwamen, waarna ze even later als krolse katten in de bosjes zaten te mauwen. Maar normaal, zei de man tegen Gordon, lieten leeuwen zich overdag nooit zien. Vlak daarop, in de nacht van 10 november, sloegen Keizer en Koning aan. De honden jankten, rukten aan de touwen en sprongen nerveus

achterwaarts. In het maanlicht dat langs de wolken streek, kon Gordon niets anders ontdekken dan hoog gras. Toch moest er iets tussen de stekelbosjes sluipen: 'Myn paard stond te trillen op zijn beenen.' De volgende dag vertelde een boer dat er inderdaad een leeuw om hun kamp had geslopen. Hij gaf Gordon en zijn mannen de raad nooit in de schemering of de nacht de tent te verlaten zonder een brandende fakkel. Hierna werd de expeditie niet meer lastiggevallen door leeuwen. De expeditie verliet het graasgebied van de springbokken, de favoriete leeuwenprooi.

's Nachts voelden Gordon en zijn mannen zich voortdurend bejaagd, maar overdag waren de rollen omgedraaid. De mannen schoten op alles wat bewoog. Meestal kleinwild: een haas of een korhoen. Soms diende zich onverwachts grofwild aan. Op een middag toen Gordon bezig was met het schoonmaken en stellen van zijn instrumenten, was een neushoorn de wagen genaderd. Het was een zwarte neushoorn, een gevaarte dat hij nog nooit van zo dichtbij had gezien. Gordon wist dat de neushoorn gepantserd was met een dikke laag huid, en was uitgerust met kleine, kippige oogjes en een gevoelig reukorgaan. Hij wist eveneens dat het dier erg gevaarlijk kon zijn. De neushoorn was een schuw dier, maar ook heetgebakerd: wanneer het de aanval koos, denderde het rechtdoor en liep alles omver.

Dit argeloos snuffelende exemplaar had de mensen nog niet gezien en geroken. 'Dog zo dra [de rhinoster] de wind van ons kreeg draayde hij af. Twe van myn hottentotten sogten hem te schieten sonder dat hij hun sag. [Ten slotte] sag ik eenige kruiddamp van den hoogte waar het dier opgegaan was en kort daarna quamen de joncheren Viljoen, Kruger en Bronkhorst ons seggen dat Dolf een rhinoster bul hadden geschoten.' Dolf Viljoen had het schot gegeven op 118 treden afstand, daarna losten ze van dichterbij nog een viertal schoten. Gordon reed er meteen heen om te meten, te snijden en te tekenen. Ireki en Platje kregen de opdracht de neushoorn te villen, zodat in ieder geval de huid mee kon naar Kaapstad. In de avond was het lichaam al gaan zwellen.

De vangst van deze zwarte neushoorn had een resonantie in het verre Nederland, waar een paar zoölogen reikhalzend uitkeken naar berichten uit de Kaap. Een echo ervan bereikte zelfs de Europese republiek der geleerden. Gordon had een paar tekeningen laten maken en die opgestuurd naar Aernout Vosmaer, in diens nalatenschap genoemd als: *Teekening met kleuren en naukeurige beschrijving van eenen Rinoceros geschoten bij 't begin der Gamka in 't zuider deel van Africa door R.J. Gordon 1778*. De directeur van de prinselijke diergaarde ontving ook nog afbeeldingen van enkele ingewanden en de hoorn. Vosmaer heeft er nooit veel mee gedaan. Dat was anders met de Leidse professor Allamand.

Met dezelfde post naar Holland had Gordon aan Allamand een illustratie plus beschrijving van de zwarte neushoorn gestuurd. Allamand gebruikte het onmiddellijk voor de nieuwe editie van de achttiende-eeuwse Bijbel voor Europese natuuronderzoekers: Buffons *Histoire naturelle*. De eerste vijftien delen van dit kolossale werk waren reeds uitgekomen, Allamand was vanaf 1774 betrokken bij de delen van de nieuwe, in Amsterdam verschijnende druk. Op basis van Gordons nauwkeurige beschrijving van de zwarte neushoorn, of beter: *Rhinoceros bicornis*, verklaarde Allamand dat in de onder- en bovenkaak van dit dier 28 tanden en kiezen werden aangetroffen, en geen enkele snijtand. Maar Buffon zorgde voor verwarring. In zijn eigen, in Frankrijk verschijnende editie schreef hij het artikel van Allamand over, maar veranderde het tandenarsenaal; hij gaf de neushoorn maar liefst vier snijtanden mee. Met deze tandenrij ontpopte het dier zich tot een spelbreker in iedere zoölogische logica. Tot in de eerste helft van de negentiende eeuw zou Buffons eigenwijsheid tot wanorde leiden. Een gezaghebbend bioloog noemde het dier in zijn wanhoop maar *var. f. Rhinoceros Gordoni*.

Om van oost naar west te komen moest Gordon door het hart van de Kaap, de Grote Karoo. Karoo is een woord van de Hottentotten en betekent droog of onvruchtbaar. Het is goed gekozen. De Grote Karoo is een plateau van ongeveer negenhonderd meter hoog, waar het hard kan waaien. De architectuur van het landschap is er naar: de vormen zijn afgeschuurd, de heuvels plat en versleten. Op zich is de grond vruchtbaar, maar de droogte verhindert dat er veel groeit. Soms valt er regen, maar te veel ineens waardoor poelen in heuvelkommen ontstaan waar schapen in verdrinken. Het deel waar Gordon op weg naar de Kleine Namaqua's doorheen trok, werd en wordt het Bokkeveld genoemd. Het is zo'n tweehonderd kilometer breed en doorloopt alle schakeringen van grijs naar roestkleur. Jaren van overbegrazing had het schamele land uitgekleeft, zodat er nu alleen nog maar 'renosterbos' groeide, zo taai en stekelig dat geen schaaop of rund het lustte. Op Gordons tocht snelde af en toe een losgerukte struik voorbij: een 'rolbos'. Verder zag het gezelschap roodbruin zand, grijsrode stenen, vegen antraciet zover het oog reikte. De eentonigheid drukte de stemming. 'Karoo, overal Karoo', schreef Gordon verdoofd.

De Namaqua's, aan de overkant van het Bokkeveld, waren voor zover bekend vreedzaam. Dat kon niet worden beweerd van de Bosjesmannen die voorkwamen in het meer noordoostelijke deel van de Karoo, waar de expeditie doorheen reisde.

Voor veel blanken waren de Bosjesmannen een ras van rovers en parasieten. Zelfs iemand als Sparrman zag ze als weinig meer dan ongedierte. 'Ze leven volgens het maxime van roof en plunder, waardoor ze zich bij de hele mensheid zeer ongeliefd hebben gemaakt en ze worden vervolgd en uitgeroeid als de wilde dieren wier manieren ze hebben overgenomen.' Sparrman was niet de enige, de vriendelijke Paterson zou de Zweed hier met instemming in zijn eigen werk citeren. Naast moorddadig vonden beide mannen de Bosjesmannen ook verachtelijk primitief. Sparrman: 'Onnozel als de apen moeten ze zich voeden met een

Twee gloeiende ambities dwongen Gordon tot zijn volgende, in vele opzichten meest geslaagde reis. Dat was allereerst de exploratie van de loop van de Oranjerivier, essentieel voor zijn kaart. Hij wist waar zij lag, hij moest haar loop alleen nog met eigen ogen vaststellen. Die exploratie had hij om gezondheidsredenen moeten opgeven, deze vierde reis moest dit revancheeren. Er was een nieuw verlangen bijgekomen: Gordon wilde op zoek naar een dier dat het 'kameelpaard' werd genoemd. Tijdens zijn eerste reis stond het kameelpaard al op zijn agenda, maar toen bereikte hij de rivier uiteindelijk te ver stroomopwaarts. Het leefgebied van dit dier bevond zich meer naar het westen. Nu, met het voornemen het hele stroomgebied van de Oranjerivier vanaf de monding te volgen, deed zich een ideale situatie voor. Ditmaal zou de rivier hem dwars door het land van de kameelpaarden voeren.

94

Het kameelpaard – onze giraffe – was twintig jaar tevoren ontdekt, sindsdien was het in de kleine Kaapse gemeenschap onder avonturiers en natuurvorsers een modieus onderwerp gebleven. De vondst stond op naam van een olifantenjager Jacobus Coetsé, en was niet de vrucht van een gerichte speuractie, maar van stom toeval. Toen Coetsé in 1760 naar de Grote Rivier reisde, was hij eigenlijk op zoek geweest naar Monomotapa, een legendarisch rijk dat moest beschikken over enorme hoeveelheden goud. Hij was de rivier overgestoken en had, na een poos in zuidelijk Namibië te hebben rondgezworven, op zekere dag een wonderlijk schepsel ontwaard. In het verslag dat later van zijn reis verscheen, omschreef hij het als 'niet soo swaar als een Oliphant, dog egter vrij hooger van lighaem zijnde, soo hierom als om de lange hals, gebul-te rug en hooge beenen, doet vooronderstellen (...) een soort van kameelen te zijn.' Vanaf toen was het met de rust van de giraffe gedaan. Coetsé schoot er twee en nam de huid en een hoeveelheid botten mee naar huis. Zijn verhalen leidden tot grote opwinding in Kaapstad en al een jaar later vertrok een nieuwe expeditie, onder leiding van Hendrik Hop (1716-1771), kapitein van de Kaapse burgercavalerie, die min of meer hetzelfde traject volgde.

De opwinding die de giraffe veroorzaakte illustreert hoe onbekend men nog was met het zwarte continent. Tot dan toe was het kameelpaard een schimmig wezen geweest, een vergeten onderdeel van het dierenrijk. Deze reizen en het boek dat naar aanleiding van Hops bevindingen werd geschreven, duwde de giraffe het podium op, het licht van de openbaarheid in. Gordon werd aangeraakt door de magie van het nieuwe wezen.

De giraffe kwam en komt alleen in Afrika voor, de kennis van de buitenwereld over het dier was daarom door de eeuwen heen zeer beperkt. Maar waar en wanneer de kennismaking ook plaatsvond, de reacties waren hetzelfde. De Romeinse dichter Oppianus bezag de giraffe en maakte een diepe buiging voor de schepper (Jupiter): 'O vader, welke dingen hebt U niet gemaakt, welke soorten hebt U ons niet geteeld: U die hebt verzonnen het maaksel van een kameel te overtrekken met de huid van wrede panterdieren.' In de vijftiende eeuw kreeg de Chinese keizer er een als geschenk aangeboden. 'De ministers en de mensen dromden samen om zich aan dit dier te vergapen', noteerde een hoveling. Een andere ooggetuige noteerde: 'Dit dier heeft het lichaam van een hert, de staart van een os, vlezige botloze hoorns, en over zijn huid zijn talloze spikkels gestrooid als een paarse mist. Het beweegt zich op statige wijze, in iedere beweging houdt het zich aan een ritme.'

95

Sinds mensenheugenis heeft de giraffe verbazing opgeroepen, omdat hij iets ongerijmds heeft. Met zijn hoogte van vijf meter is hij niet alleen imponerend, hij is ook delicaat. De samenstelling van een kort lichaam tussen lange poten en een nog langere nek lijkt slecht doordacht. Wanneer hij loopt, is dat een wicbelige aangelegenheid. Een giraffe in volle galop is een wonderlijke combinatie van evenwichtsproblemen en gracie. Hij is dan ook niet gebouwd om vooruit te komen, maar omhoog. De giraffe leeft in een droog gebied en voedt zich met het groen waar de andere dieren niet bij kunnen. Tijdens vele duizenden jaren van evolutie heeft hij zich bekwaamd in één ding. Zijn hele anatomie is bedoeld om twee zachte, zoekende lippen zo hoog mogelijk in een boomkruin te laten reiken. Zodoende kan

hij bij de blaadjes waar zelfs de kleinste apen van af moeten zien. Maar zijn specialisme heeft hem wel een aparte, wat dromerige motoriek bezorgd.

De giraffe liet zich moeilijk transporteren en in leven houden, vandaar dat na de kennismaking vaak lange perioden van vergetelheid volgden. Na de Romeinen raakte de giraffe in Europa uit beeld. In de Middeleeuwen was het een dier van horen zeggen. In de veertiende eeuw verklaarde een schrijver dat het veertig voeten hoog was: meer dan twaalf meter. Nog lang bleef het kameelpaard of *Camelopardalis* de onderdaan van een fabelrijk. In de loop van de zeventiende eeuw kwam een einde aan het mythische wereldbeeld. Flora en fauna werden opnieuw in kaart gebracht, niet op basis van overlevering, maar uit de eerste hand, met nieuwe kennis en met een streven naar volledigheid.

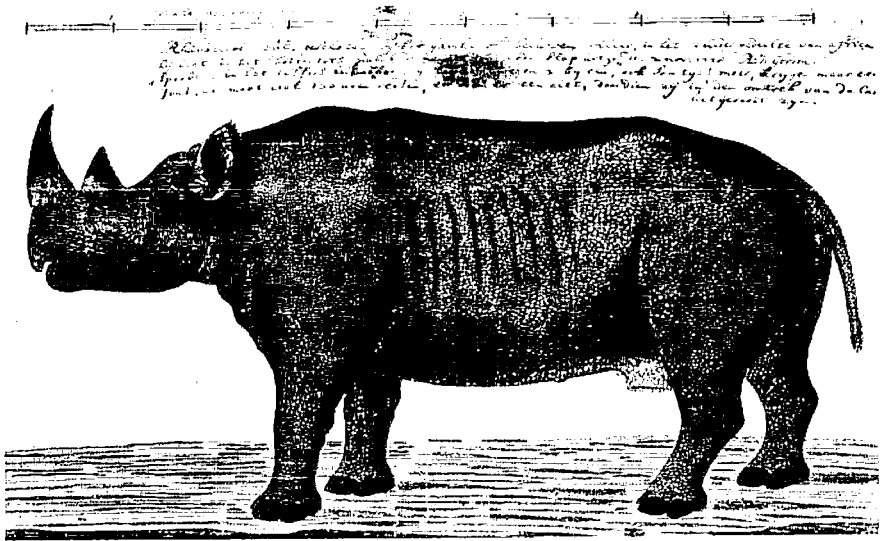
Voor Gordon was de giraffe zo verbazingwekkend, dat het dier eerst moest worden waargenomen om in zijn bestaan te kunnen geloven. Maar vooral was zijn eerzucht als wetenschapper gewekt. Het kameelpaard was dermate onbekend, dat iemand het dier nog op een degelijke manier kon ontdekken. Met dit dier viel een wezenlijke bijdrage aan de zoölogie te leveren. Daar kwam nog bij dat het jaar ervoor, in 1778, het reisverslag van Hendrik Hop, *Nieuwste en beknopte beschrijving van de Kaap der Goede-Hope*, was verschenen. Verhalen en delen van het manuscript circuleerden waarschijnlijk al eerder in de Kaapse gemeenschap, zodat Gordon goed op de hoogte was van de vernieuwende kwaliteiten van het boek. De illustraties waren niet het gebruikelijke giswerk, maar precies en spectaculair tegelijk, en verraadden de behoefte om te verbazen met niets dan de werkelijkheid. De afbeelding van de mannetjesgiraffe was een goed voorbeeld: even minutieus als onbeholpen waren de vreemde knobbel op zijn snuit, zijn 'horrentjes' tussen de oren en de vele vlekken, als van een dalmatiër, op de lange hals en de aflopende rug getekend. Om zijn afmetingen te demonstreren had het dier gezelschap gekregen van een verbaasd omhoogkijkende Hottentot.

Het is gemakkelijk te begrijpen waarom *Nieuwste en beknopte beschrijving* grote indruk op Gordon moet hebben gemaakt. Het

boek was een kleine revolutie in de vergaring en presentatie van nieuwe kennis. Het relaas van de reis werd op iedere bladzijde vergezeld door een uitgebreid wetenschappelijk notenapparaat. Zodoende profiteerde de lezer van het beste van twee werelden: de durf van de leek, zwoegend door het stof van de Namibische woestijn, en de kennis van de geleerde, opgedaan in het gedempte licht van een boekerij. Het was precies zoals Gordon de ideale samenwerking zag; hij leverde de ruwe data, de ontvanger mocht ermee aan de slag. Na elk van zijn reizen had hij gegevens, tekeningen, dierenhuiden en botten naar Holland gestuurd en een van de ontvangers, professor Nicolas Sébastien Allamand, directeur van het Leidse Cabinet van Natuurlijke Historie, was toevallig dezelfde die het notenapparaat had geleverd voor de *Nieuwste en beknopte beschrijving*. De vierde reis van Gordon zou een intensivering van de contacten met Allamand te zien geven.

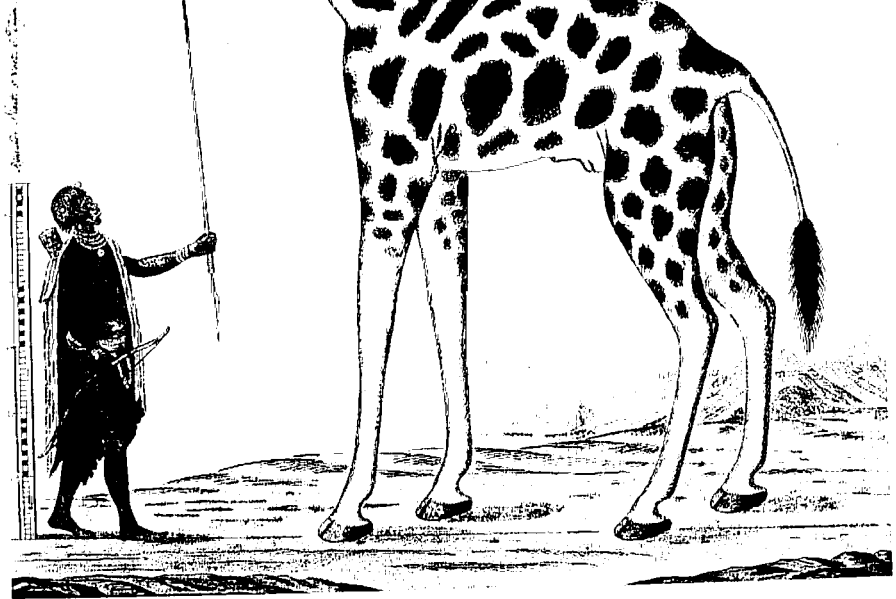
Dankzij Coetsé en Hop was een nieuw dier aan de bestaande kennis toegevoegd en werd het opnieuw een sensatie. Gordon was altijd al nieuwsgierig geweest naar het kameelpaard, maar na de publicatie van het boek werd het een obsessie. Hij kon Hop niet meer inhalen, wel kon hij hem verbeteren. Hij zou precisie aan Hops beschrijvingen toevoegen, met getallen en zorgvuldigheid zou Gordon de giraffe op zijn naam zetten; hij en niemand anders moest de persoon zijn die het definitief zou registreren, meten en aan de wereld mededelen. Zoals de Oranjerivier zijn meesterwerk moest worden in de cartografie, wilde hij met dit dier zoölogische geschiedenis schrijven.

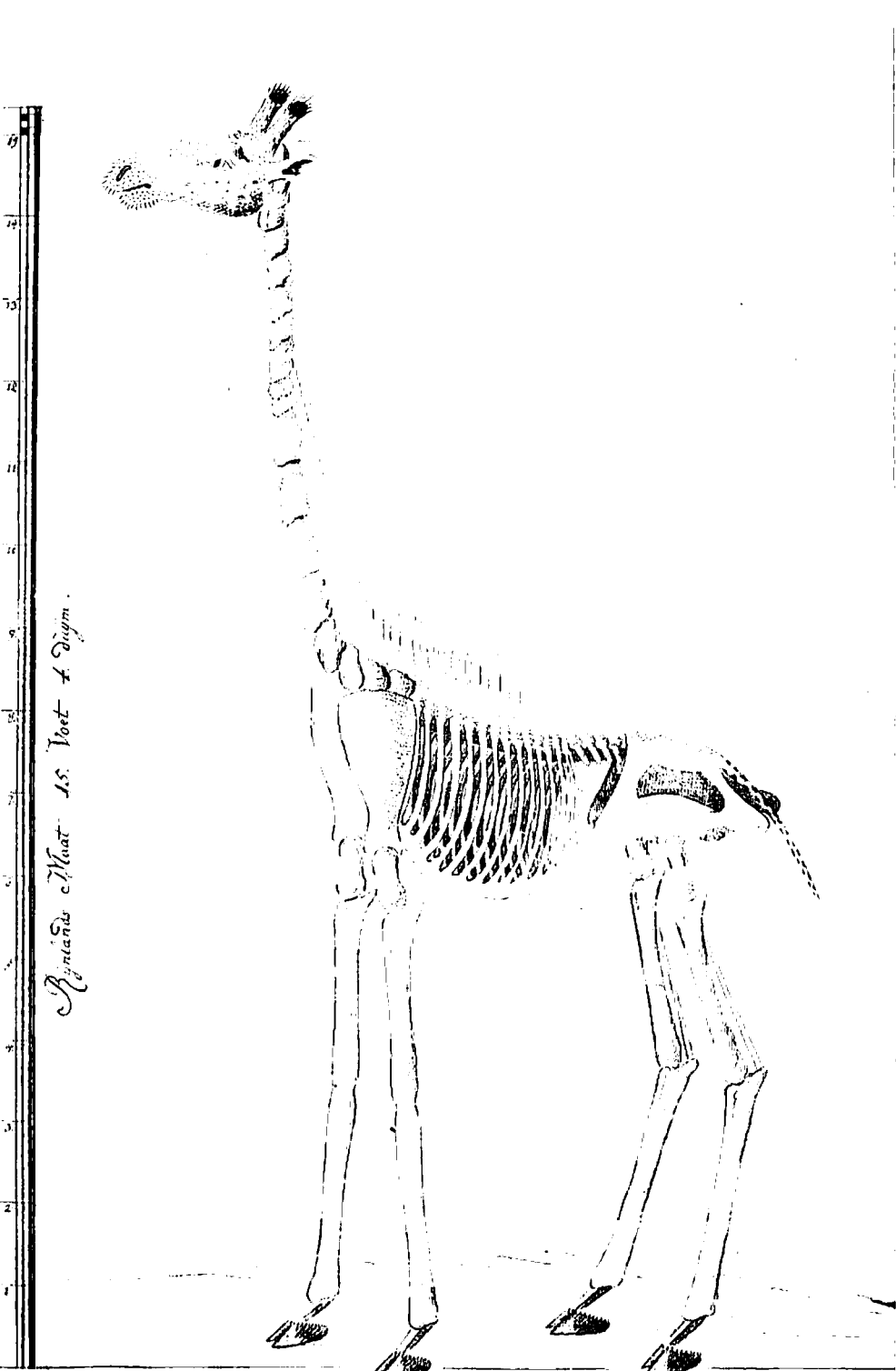
Gordon wilde niet alleen opzien baren bij de geleerden, hij wilde het ook bij de Prins van Oranje. Zijn bedoeling was om een skelet en een gave huid aan Willem V te schenken. De prins kon dan op zijn beurt bewondering oogsten met de nieuwe aanwinst in zijn curiositeitenkabinet. Het rijzige geraamte zou de verzameling in Den Haag, al goed voor jaarlijks bijna twintigduizend bezoekers, direct opstoten tot de Europese top. Gordons ambities met de rivier en het kameelpaard vertoonden zodoende een belangrijke overeenkomst: aan beide was een certificaat aan het Huis van Oranje verbonden.

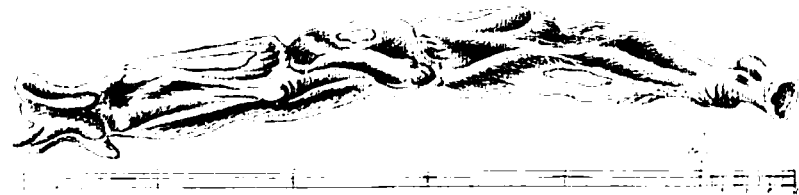
Afb. 29 Tijdens Gordons derde reis werd deze zwarte neushoorn getekend. In het bij-schrift schreef hij: 'men moet wel 150 uren reizen, eer men er een ziet, doordien zij in den omtrek van de Caap uitgerooid zijn.' (Rijksmuseum, inv.nr. RP-T-1914-17-205)

Afb. 30 Bij deze giraffe werd een Hottentotkrijger getekend om de schaal aan te geven. Vanaf de ontdekking in 1760 door een olifantjager was Kaapstad in de ban van de giraffe, Gordon werd door die opwinding aangestoken. In Europa twijfelde men aan het bestaan ervan, Gordon wilde de wetenschappelijke primeur van de giraffe op zijn naam schrijven (Rijksmuseum, inv.nr. RP-T-1914-17-148)

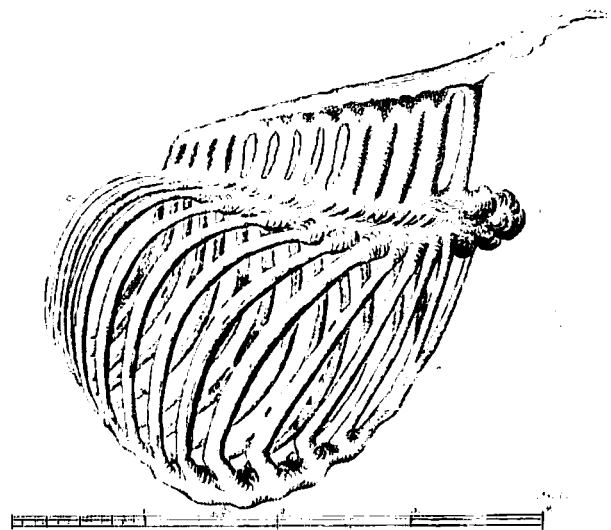

Rijnlandse maat 15. Voet 4. Duijn.

9 11 45 8
7 11 2 6

Afb. 31 Skelet van een giraffe met een Rijnlandse maatverdeling. Prins Willem V ontving van Gordon een giraffenskelet, maar was daarvoor niet zo dankbaar als Gordon had gehoopt (Rijksmuseum, inv.nr. RP-T-1914-17-152)

Afb. 32 Skeletdelen van de giraffe (Rijksmuseum, inv.nr. RP-T-1914-17-155)

Schutte, G.J. (red.), *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr oor Kaapse sake 1778-1792*, Kaapstad 1982

Spartman, Anders, *A voyage to the Cape of Good Hope, towards the Antarctic polar circle round the world and to the country of the Hottentots and Caffers from the year 1772-1776*, Kaapstad 1975-1977, 2 dln.

LITERATUUR

Crais, Clifton, *White supremacy and black resistance in pre-industrial South Africa*, New York 1992

Cullinan, Patrick, 'Colonel R.J. Gordon: The Dias Padiao at Kwaathoek, the Hermitage at Mossel Bay', *Quarterly Bulletin of the South African Library* 37 (december 1982), nr. 2

Cullinan, Patrick, 'Robert Jacob Gordon and Denis Diderot: The Hague, 1774', *Quarterly Bulletin of the South African Library* 43 (juni 1989), nr. 4

Cullinan, Patrick, *Robert Jacob Gordon 1743-1795*, Kaapstad 1992

Dis, Adriaan van, *Het beloofde land*, Amsterdam 1990

Elphick, Richard, *Knaal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa*, Londen 1977

Fernández-Armesto, Filipe, *Pathfinders. A Global History of Exploration*, New York 2006

Forbes, Vernon, *Pioneer travellers of South Africa. A geographical commentary upon routes, records, observations and opinions of travellers at the Cape, 1750-1800*, Kaapstad 1965

Gaastra, Femme, *De geschiedenis van de VOC*, Zutphen 2002

Gillomee, Hermann, *The Afrikaners. Biography of a People*, Londen 2003

Gosselink, Martine, *Land in Zicht. Vingboons tekent de wereld van de 17de eeuw*, Zwolle 2007

Hazard, Paul, *Het Europese denken in de achttiende eeuw. Van Montesquien tot Lessing*, Amsterdam 1993

Holmes, Richard, *De tijd van verwondering. De ontdekking van de moderne wetenschap*, Amsterdam 2009

Huigen, Siegfried, *Verkenningen van Zuid-Afrika. Achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap*, Zutphen 2007

Meerkerk, Edwin van, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen. De laatste stadhouders*, Amsterdam 2009

Penn, Nigel, *Rogues, Rebels and Runaways. Eighteenth Century Cape Characters*, Kaapstad 1999

Penn, Nigel, *The Forgotten Frontier. Colonists & Khoisan on the Cape's Northern Frontier Zone in the 18th Century*, Kaapstad 2005

Rookmaaker, L.C., *Robert Jacob Gordon (1743-1795) en zijn bijdrage tot de zoölogie van de Kaap de Goede Hoop*, Utrecht 1979 (on gepubl. diss.)

Rookmaaker, L.C., 'De Gordon Atlas: achttiende-eeuwse voorstellingen van het Zuidafrikaanse binnenland', *Bulletin van het Rijksmuseum* 29 (1981), pp. 123-135

Rookmaaker, L.C., *The zoological exploration of Southern Africa, 1650-1790*, Rotterdam 1989

Ress, Robert, *A Concise History of South Africa*, New York 1999

Smith, A.B., 'Col. Robert Gordon on the Orange River', *Quarterly Bulletin of the South African Library*, 36 (december 1981), nr. 2

Smith, A.B., 'Gordon on Sparrman', *Quarterly Bulletin of the African Library*, 45 (december 1990), nr. 2

Strien, Kees van, *De ontdekking van De Nederlanden. Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*, Utrecht 2001

Zwitsers, H., *De militie van den staat. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Amsterdam 1991